

Ђуро Вујовић

ВЕЗЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ПОКРЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ И АЛБАНИЈИ КРАЈЕМ 1941. И ПОЧЕТКОМ 1942. ГОДИНЕ

Питање односа народноослободилачког покрета у Југославији са народноослободилачким покретом у Албанији представља интересантну тему са гледишта проучавања става руководства народноослободилачког покрета у Југославији према напредним снагама у сусједној Албанији у току минулог рата, са једне, и настојања и развика Комунистичке партије и народноослободилачке борбе у тој земљи, са друге стране. Ова проблематика већ је наша одређено мјесто у обради неких аутора, при чему у првом реду мислимо на књигу Владимира Дедијера *Југословенско-албански односи* (1939—1948), која је у издању *Борбе* изашла 1949. године. Иако настала у специјално вријеме и под специфичним околностима југословенско-албанских односа и тиме мотивисана у првом реду потребама политичке природе, ова је публикација базирана на прворазредним аутентичним документима, од којих су многи дијелом или у цјелини цитирани у књизи, а факсимили неких објављени на крају књиге као посебан прилог, јер се управо на тај начин хтјела приказати неоснованост оптужби Совјетског Савеза и осталих чланица Коминформбироа о наводној завојевачкој политици нове Југославије, израженој, према тим оптужбама, још у току другог свјетског рата у ставу КПЈ према КП и народноослободилачком покрету у Албанији. Због тога Дедијерова књига представља значајан прилог за даље комплексније проучавање ове проблематике.

Међутим, циљ овог саопштења јесте да укаже на неке, досад недовољно познате и проучене везе народноослободилачког покрета у Црној Гори с напредним снагама у Албанији крајем 1941. и у првим мјесецима 1942. године и тиме послужи као скроман прилог ширем проучавању овог проблема.

До успостављања тих веза дошло је на иницијативу представника неких комунистичких група у Албанији, који су преко црногорских интернираца у Каваји тражили да успоставе везу

са Главним штабом за Црну Гору и Боку.¹ У то вријеме Миладин Поповић и Душан Мугоша, инструктори ЦК КПЈ у Албанији, већ су увелико радили на уједињавању разних доста хетерогених прокомунистичких група у овој земљи у јединствену Комунистичку партију Албаније. Поповић је по том задатку у Албанију дошао још средином 1939. године, али је у прољеће 1941. године, приликом једног његовог путовања из Пећи за Црну Гору, пао у руке непријатеља, који га је интернирао у логор Пећина близу Елбасана, гдје је остао до почетка јесени исте године, када је уз помоћ албанских комуниста успио да побјегне из логора. После пада Поповића у руке непријатеља, Фадил Хоџа као представник комунистичке групе „Скадар“ отпутовао је у Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију и тражио од истог помоћ за стварање Комунистичке партије Албаније. Обласни комитет је на то у Албанију упутио свога члана Душана Мугошу, који је по доласку у Албанију и покренуо питање рада на ослобођењу Поповића из логора. Пошто су се нашли у Тирани, гдје су стално живјели представници свих албанских комунистичких група, Поповић и Мугоша су за краће вријеме успјели да формирају Комунистичку партију Албаније у споразуму са представницима трију највећих комунистичких група („Корча“, „Скадар“ и „Млади“), који су пристали да свака група преда своје чланове новоформираној партијској организацији. Осмог новембра 1941, у присуству двојице инструктора ЦК КПЈ, у Тирани је одржана конференција преко 20 представника поменутих група на којој је прокламовано стварање КП Албаније и изабран привремени Централни комитет на челу са Енвером Хоџом. Убрзо затим, на позив новоформираног Централног комитета за стварање народноослободилачког фронта и отпочињање оружане борбе против окупатора и учредо са стварањем партијских организација, све више се развијају диверзантске и друге акције против непријатеља, које су у Тирани, Скадру и још неким мјестима почеле још прије стварања КП Албаније.²

У Црној Гори у ово вријеме мало се знало о догађајима у Албанији, а поготово о стању и снагама напредног покрета у тој земљи.³ Ипак, од средине јесени чуле су се борбе у околини Скадра, а процуриле су и неке вијести о демонстрацијама у Скадру и другим мјестима. На основу тога и већ добијеног гласа о жељи албанских комуниста да се повежу са Главним штабом, Иван Милутиновић, делегат ЦК КПЈ у Црној Гори, и Покрајински комитет предузели су мјере да се повежу с албанским патриотима

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (у даљем тексту: Зборник, број тома, књиге и документа), том III, књ. 1, док. 65, Извјештај Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 20. новембра 1941.

² Владимир Дедијер, Југословенско-албански односи (1939—1948), Загреб 1949, 10 — 20.

³ Зборник III, књ. 1, док. 180, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 26. децембра 1941.

и остваре сарадњу у борби против заједничког непријатеља.⁴ Поред жеље да се на овај начин пружи помоћ народноослободилачком покрету у Албанији и тиме ојачају опште позиције антифашистичког покрета, у Црној Гори су за успостављање везе с албанским патриотима имали и посебног интереса. Прије свега, погранични дио Црне Горе, настањен пртежно припадницима албанске народности (област Улциња, Шестана, Крајине, Тузи са околином и Плава и Гусиња), окупатор је припојио тзв. Велики Албанији. Албански квислинзи, који су држали власт у тој области, били су врло арогантни према својим саплеменицима или сусједима Црногорцима, а почели су правити и непријатељске испаде против њих у појединим мјестима. Тако је у јесен 1941. године једна група наоружаних Албанаца упала у Зету, опљачкала неколико села и убила неколико сељака.⁵ Покрајински комитет је повео појачану акцију за зближење Црногораца и Албанаца у Црној Гори и предузео мјере да случај у Зети не доведе до борбе између Зећана и сусједних Албанаца.⁶ У том смислу Биро партијске ћелије у Зети издао је проглас, у коме, обраћајући се Зећанима и Албанцима, случај у Зети објашњава као дјело окупатора „који увијек настоји да посије раздор између племена и народа да би на тај начин отупио оштрицу борбе која је уперена противу њега самог и тако лакше пљачкао“. У прогласу се сусједна племена два народа позивају да не дозволе да окупатор ствара и продубљује мржњу између њих, „већ напротив радите свим силама на међусобно измирење да би се главни кривац лакше пронашао и извео пред народни суд“.⁷ Слично је урадио и Штаб батаљона „Јован Томашевић“ када се крајем фебруара 1942. године обратио прогласом Шестанима и Крајињанима, који су били примили у своју средину једну групу црмничких одметника — непријатеља народноослободилачке борбе.⁸ Поред тога, чињени су покушаји и за успостављање непосредних контаката са припадницима албанске народности, до којих је у неколико случајева дошло. Међутим, све то није ни приближно дало очекиване резултате. Тако, на примјер, иако је још прије издавања прогласа Бироа партијске ћелије у Зети дошло до једног састанка између представника завађених Зећана и Албанаца, на коме је постигнут договор о измирењу, напади албанских квис-

⁴ Исто, док. 65, Извјештај Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 20. новембра 1941; књ. 4, док. 11, Извјештај Ивана Милутиновића од 11. децембра 1941.

⁵ Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту АИИТ), 2021/II 6—8/42, Проглас Бироа партијске ћелије у Зети од краја 1941.

⁶ Исто, 4451/II 2—28/41, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак од 31. децембра 1941; Зборник III, књ. 1, док. 152, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак од 20. децембра 1941.

⁷ Исто, 2021/II 6—42, Проглас Бироа партијске ћелије у Зети од краја 1941.

⁸ Исто, 1999/IV 46—73/42, Проглас Штаба Батаљона „Јован Томашевић“ Шестанима и Крајињанима од краја фебруара 1942.

линшких група на Зету и даље су настављени.⁹ Покрајински комитет и Главни штаб су сматрали да ће успостављањем везе с народноослободилачким покретом у Албанији ова питања повољније ријешити, тј. постићи у најмању руку толерантан однос између Црногораца и Албанаца у Црној Гори. Сем тога, руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори од успостављања везе с народноослободилачким покретом у Албанији и од јачања тог покрета очекивало је бар дјелимично ослобођење црногорских интернираца, који су се у великом броју налазили у албанским логорима.¹⁰ Најзад, на тражење контаката с албанским патриотима нагнали су и разлози економске природе. Народнаослободилачки покрет у Црној Гори од уласка у зиму 1941/42. године због тешког економског стања у народу почео је западати у све веће тешкоће. Рачунало се да се у Албанији путем куповине или на други начин може доћи до извјесне количине жита, али свакако само преко пријатељски наклоњених елемената односно припадника или фактора албанског народноослободилачког покрета.¹¹

Изгледи за успостављање везе с Албанијом убрзо су се указали, и то преко партијске организације у Улцињу, управо у тренутку када је и МК Бар успоставио везу са овом организацијом послије вишемјесечног прекида. Крајем децембра преко ове организације стигло је писмо од Миладина Поповића за Покрајински комитет. Писмо је, сем неколико редака, било написано хемијским путем и у Покрајинском комитету нијесу успјели да га изазову.¹² Међутим, свега неколико дана касније од Поповића је истим каналом стигло друго писмо које је по датуму било старије од првог (датирано новембра 1941). Из тога писма, у коме се говорило о раду на стварању партијских организација у Албанији, видјело се да је Поповић и у недешифрованом писму тражио да му се пошаље партијски материјал.¹³ Покрајински комитет је одмах послије пријема првог писма издао налог Окружном комитету Цетиње да учврсти везу с Албанијом, односно да је успостави и у обрнутом смјеру.¹⁴ Ради тога су Крсто Попивоца, секретар, и Војо Биљановић, члан ОК Цетиње, отпутовали у МК

⁹ Исто, 4451/II 2—28/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 31. децембра 1941.

¹⁰ Зборник III, књ. 1, док. 180, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 26. децембра 1941.

¹¹ Буро Вујовић, Економске прилике на подручју Ловћенског одреда крајем зиме и почетком прољећа 1942. г., Историјски записи, 4/1966, 696 — 697.

¹² Зборник III, књ. 1, док. 196, Извјештај ОК Цетиње од 31. децембра 1941; АИИТ, 524/II 1—2/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 3. јануара 1942.

¹³ АИИТ, 513/II 1—4/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 5. јануара 1942.

¹⁴ Исто, 521/II 1—42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 3. јануара 1942.

Бар.¹⁵ Блажо Јошов Орландић, секретар МК Бар, у то вријеме налазио се у Улцињу поводом успостављања везе са тамошњом партијском организацијом, а свакако и везе с Албанијом, која је с албанске стране примљена баш у вријеме његовог боравка у том крају.¹⁶ Деветог јануара Штаб Ловћенског одреда је по истом задатку као познаваоца албанског језика у Улцињу упутио Васа Стругара, иначе родом из Улциња.¹⁷

У писмима Окружном комитету Цетиње Покрајински комитет је захтијевао да се Миладину Поповићу што прије пошаље партијски материјал. У писму од 29. јануара, понукан и трећим писмом које је у међувремену добио од Поповића,¹⁸ Покрајински комитет о томе између осталог пише: „Отворили смо писмо друга Миладина. Ми ћемо му написати једно писмо и преко вас послати га. У писму он тражи партијски материјал. Од материјала пошаљите му у првом реду по један примјерак од сваке директиве, но немојте му слати од оних директива у којима су извјесна питања погрешно постављена, као нпр. директива од 21. новембра 1941. год . . .“¹⁹ И даље, на другоме мјесту: „Ипак видимо да треба послати и ону директиву од 21. нов. јер се у њој говори о формирању парт. група у партизанским јединицама. А погрешно постављена питања исправљена су накнадном директивом што ће он такође видјети“.²⁰ Окружни комитет Цетиње односно Мјесни комитет Бар највјероватније су већ били успоставили везу са Миладином Поповићем и послали му партијски материјал, између осталог и директиву од 20. новембра, о којој говори Покрајински комитет, али не и наредну директиву у којој су исправљене погрешно постављене ствари из претходне директиве. То се види по томе што је КП Албаније Народноослободилачку војску сматрала оружаном силом Партије, а не оружаном силом народа,²¹ а такво схватање могло је доћи само из Црне Горе, и то баш на основу директиве од 20. новембра 1941, на начин како смо изложили. У погледу времена упућивања те директиве није искључено да је она послата и послје јануара 1942, али у том случају не преко партијске организације у Улцињу, јер је крајем јануара МК Бар изгубио везу са том организацијом. Тако ни писмо које је Покрајински комитет 1. фебруара упутио Миладину Поповићу преко Окружног комитета Цетиње није могло бити

¹⁵ Зборник III, књ. 1, док. 196, Извјештај ОК Цетиња од 16. јануара 1942.

¹⁶ АИИТ, 501/III 2—3/42, Извјештај ОК Цетиње од 16. јануара 1942.

¹⁷ Исто, 856/IV 4а—11/42, Писмо Штаба Ловћенског одреда од 9. јануара 1942; 524/III 3—18/42, Извјештај МК Бар за јануар 1942.

¹⁸ 591/III 3—10/42, Извјештај МК Бар од 19. јануара 1942; 521/II 1—20/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 29. јануара 1942; Зборник III, књ. 2, док. 38, Извјештај ОК Цетиње од 22. јануара 1942.

¹⁹ Ради се у ствари о директиви од 20. новембра 1941 (Зборник III, књ. 1, док. 66).

²⁰ АИИТ, 521/II 1—20/42.

²¹ Владимир Дедијер, н. д., 60 и 85.

прослијеђено старом везом, јер та веза већ није постојала.²² Погрешно схватање да је Народноослободилачка војска оружана сила Партије у КП Албаније исправљено је тек у јесен 1942. године, када је ЦК КП Албаније ступио у везу са ЦК КПЈ.²³

Поред везе с Албанијом о којој је било ријечи, отвориле су се шансе и за нове везе, и то преко албанских војника у италијанској служби на територији Црне Горе која је била припојена Албанији. У албанском батаљону „Тарабош“ из састава дивизијске групе „Скендер бег“ (XIV италијански корпус), који је у јесен 1941. године лоцирао у околини Улциња, било је 7 комуниста. Ови комунисти сами су се повезали са комунистима у Улцињу и успоставили са њима одређену сарадњу: давали су им извјесну војничку спрему и одјећу, а радили су и на томе да им омогуће долазак до веће количине оружја, али тај план није остварен. Међутим, с обзиром да партијска организација у Улцињу у ово вријеме није имала везу са МК Бар, то ни њена веза с албанским комунистима није превазишла локалне границе, а када је крајем 1941. године веза између улцињских комуниста и МК Бар успостављена, батаљон „Тарабош“ је већ био премјештен у околину Бара. Но, комунисти из албанског батаљона убрзо су се повезали и са барским комунистима, а преко ових и са МК Бар, чиме у отворене шансе за успостављање ширих веза на релацији народноослободилачки покрет у Црној Гори — народноослободилачки покрет у Албанији. Албански комунисти су иначе за то показали пуно расположење. Они су изјавили да се код њих у Албанији ради на припремама за извођење оружаних акција против окупатора и да би један члан скадарског партијског руководства желио да дође у Црну Гору да се упозна са организацијом партизанске вјоске и другим ради преношења искустава.²⁴

Руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори, међутим, позабавило се прије свега писањем једног прогласа албанским војницима у италијанској служби у Црној Гори, јер се рачунало да ће уз помоћ албанских комуниста тај проглас бити добро растурен и да ће постићи позитиван ефекат. Концепт прогласа написао је Окружни комитет Цетиње. Послије редакције, коју је извршио Покрајински комитет, проглас је у првој половини јануара као докуменат ОК Цетиње издат у већем броју примјерака.²⁵ Међутим, МК Бар, који је добио главно задужење

²² АИИТ, 584/III 3—18/42, Извјештај МК Бар за јануара 1942.

²³ Владимир Дедијер, н. д., 27—29.

²⁴ Зборник III, књ. 1, док. 173, Извјештај ОК Цетиње од око 26. децембра 1941.

²⁵ Исто, Зборник III, књ. 1, док. 181, Проглас ОК Цетиње албанским војницима у италијанској служби и становништву албанске народности у барском срезу од прве половине јануара 1942 (у Зборнику докуменат је погрешно датиран под децембром 1941); АИИТ 521/II 1—2/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 3. јануара 1942; 591/III 3—10/42, Извјештај МК Бар од 19. јануара 1942.

око растурања прогласа, оцијенио је да проглас може имати ефекта само ако се преведе на албански језик. Зато је, пошто ниједан од комуниста из батаљона „Тарабош“ није знао српскохрватски језик, предложио Окружном комитету Цетиње да се проглас пошаље у Скадар и тамо преведе и умножи.²⁶ Но, у томе је, негдје почетком фебруара, стигао превод прогласа, умножен у 100 примјерака, који је извршио Покрајински комитет.²⁷ Тек последице тога проглас је растурен. Указујући на борбу црногорског народа и албанских бораца за слободу и на потребу међусобне сарадње у тој борби, у прогласу се албанским војницима у италијанској служби поручује: „Због тога и ви, арнаутски војници који сте доведени силом и преваром на територију Црне Горе да би послужили нашем непријатељу — послужите вашој националној ствари а не душманима. Помажите партизане да дођу до што више оружја, које ће пуцати на нашег заједничког непријатеља, помажите албанским партизанима да дођу до средстава која ће им олакшати тешку борбу за слободу Арбаније. Откажујте послушност фашистичким псима када од вас траже да палите и пљачкате црногорску сиротињу, помогните партизанима у њиховој великој борби за братску слогу два сусједна поробљена народа, црногорског и албанског, помогните партизане Арбаније у њиховим напорима за ослобођење наше интерниране и заробљене браће — то је ваш пут, то је ваша будућност.“²⁸

Што се тиче нове везе с Албанијом, она је успостављена у фебруару, преко Скадарског језера. Није познато да ли су албански комунисти у батаљону „Тарабош“ имали удјела у реализацији ове везе, али је врло вјероватно да су везу упутили на неке адресе у Скадру. Успостављање везе обавио је Васо Стругар, који се од краја јануара налазио у Црмници и код Штаба Ловћенског одреда. Стругар се у Скадру упознао и повезао са неким напредним Албанцима, посебно са Садиком Бектешијем, организационим секретаром тамошњег Окружног комитета који је био у формирању. Преко ових људи Стругар се повезао и са неким трговцима, од којих је купио и лиферовао за народ и војску у цетињском и барском срезу око 3000 килограма жита.²⁹ Трагом ове везе, 6. марта у Црмницу је дошао Садик Бектеши, заједно са два интернирана Црногорца, који су побјегли из једног од логора у Албанији уз помоћ албанских комуниста. МК Бар и Штаб батаљона „Јован Томашевић“ срдечно су примили Бектешија и оба-

²⁶ АИИТ, 591/III 3—10/42, Извјештај МК Бар од 19. јануара 1942.

²⁷ Исто, 514/VII 1—3/42, Писмо ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 1. фебруара 1942.

²⁸ Зборник III, књ. 1, док. 181.

²⁹ Исто, књ. док. 155, Извјештај Штаба Батаљона „Јован Томашевић“ од 13. марта 1942; АИИТ, 584/III 3—18/42, Извјештај МК Бар за јануар 1942; 1125/IV 4е—22/42, Писмо Васе Стругара Штаба Ловћенског одреда, без датума (вјероватно од фебруара 1942); 573/II 3—14/42, Писмо ОК Цетиње од прве половине марта 1942; 4988/VIII 1г—5. Сјећања Блажа Марковића и др. — стен. бил. 1951; Зборник народних хероја Југославије, 538.

вијестили га о свим питањима која су га интересовала.³⁰ При повратку Бектешија Васо Стругар је поново пошао у Албанију, овом приликом у Тирану, гдје је нашао Миладина Поповића и предао му партијски материјал (није познато да ли је и приликом свог првог путовања носио материјал за Поповића). Овом приликом Поповић је Стругару предао извјештај за ЦК КПЈ.³¹ Враћајући се у Црну Гору, Стругар се у Скадру задржао неколико дана, и том приликом је учврстио раније везе, а по свој прилици и стекао нове. Сем помоћ албанских пријатеља успио је да из затвора у Скадру извуче Михаила Поповића, брата Миладина Поповића, и Сава Гашића, родом из Србије, са којима је крајем марта наставио пут за Црну Гору. Међутим, на томе путу сва тројица су ухваћена у Врањини од стране четника и предата Италијанима, који су их 30. марта стријељали у Ријечи Црнојевића.³²

Стругаревом смрћу престала је да функционише веза која је одржавана с Албанијом. До поновног успостављања везе дошло је тек крајем 1942. године, одласком Блажа Јовановића, делегата ЦК КПЈ, у Албанију и његовим повезивањем са ЦК КП Албаније.³³

³⁰ Зборник III, књ. 2, док. 135, Извјештај Штаба Ловћенског одреда од 7. марта 1942; док. 155, Извјештај Штаба Батаљона „Јован Томашевић“ од 13. марта 1942.

³¹ Исто, док. 155, Извјештај Штаба Батаљона „Јован Томашевић“ од 13. марта 1942; АИИТ, 583/III 3—36/42, Извјештај МК Бар за период од 28. фебруара до 11. марта 1942; 4988/VIII 1г—5, Сјећања Блажа Марковића и др. — стен. биљ. 1951; Владимир Дедијер, н. д., 24.

³² Јанко Лопичић, Ратни дневник I, Београд 1961, 207 и 253; Владимир Дедијер, н. д., 24.

³³ Владимир Дедијер, н. д., 25 — 31.